

vhodné objektivní podmínky, t. j. přes hospodářskou zralost k revoluci, se mladá třída nakazí rozkladem staré a místo nového řádu po vítězném sociálním převratu nastane degenerace, zvrát společnosti.

Takový je i běh dějin ruských. Je velikou zásluhou profesora dějin na moskevské universitě, Michajla Nikolajeviče Pokrovského, že obraz vývoje Ruska podal — v knize, kterou tu předkládáme v českém rouchu — tak plastický a srozumitelný nejšířím vrstvám. Rozvíjí před námi skutečný, pravdivý průběh ruské historie, dosud tak tajemné a skreslované.

Pravěká rodová soustava ruských plemen se rozpadává změnou výrobních poměrů, vzniká soukromé vlastnictví, společnost se rozděluje ve třídy, vyrůstá šlechta. Hospodářské poměry určují moskevská knížata za tvůrce moskevského státu, který se pak rozvíjí, tu volněji, tu rychleji. Ukazují se v pravém světle zásluhy a činy vládců, vychvalovaných oficiálními dějepisci, odhaluje se tvář ruského pravoslaví, dílo Petra Velikého se objevuje v pravém měřítku. Vidíme pozvolna vyrůstat ruský kapitalismus a měšťáctvo, slabé proti absolutistickému feudalismu.

Rychlým spádem ubíhá pásmo historických dějů, až se v XIX. století rozroste v rozlehlý obraz hospodářských a sociálních poměrů, zesilování imperialismu a růstu proletariátu. Události spějí tu oklikami, tu zase přímo ke krachu feudálního Ruska, k rusko-japonské válce a prvnímu revolučnímu nástupu dělnictva roku 1905. V nastalé reakci sbírá proletariát síly k novému útoku, který světová válka urychlí. Světodějinným rokem 1917, vítěznou Říjnovou revolucí se kniha Pokrovského uzavírá.

Kéž tato kniha přivede co nejvíce čtenářů k vědomí, kde je jejich pravé místo ve společenském dění. Tak splní nejlépe své nejvlastnější poslání.

Junius.

Ú v o d

VŠEOBECNÉ PONĚTÍ O DĚJINÁCH

Proč potřebujeme znát minulost? Proč se zabývat tím, co se událo před 10, 100, 1000, 10.000 lety? Není užitečnější, obeznámiti se jak náleží s tím, co se děje nyní, co je kolem nás, na čem závisí náš život?

Zabýváme se minulostí právě proto, abychom pochopili to, co se děje dnes. Na světě se všechno vyvíjí, t. j. všechno se mění. Před sta miliony let byla země velikou žhoucí koulí, obklopenou parami, nebylo na ní života, nemohlo být. Před desetimiliony let se na zemi zrodil život. Před několika miliony let bylo na zemi už hojně rostlinstva, ohromné lesy, spousty všelikého živočišstva, ve vodách i na souši. Ale tehdejší svět se ani trochu nepodobal nynějšímu, všechno, co je na něm dnes, se z něho vyvinulo nepřetržitými změnami. Nynější rostliny, nynější živočichové jsou potomky rostlin a živočichů, žijících před miliony let.

Jak se to všechno událo? Ne náhodně, nýbrž podle určitých zákonů. Ovšem, budeme-li pozorovat život nynější, pak těch zákonů, t. j. pravidel těch změn, nezjistíme. Dokud lidé nestudovali pradávne minulosti země, dokud neobjevili zkamenělých pozůstatků živočichů i rostlin, žijících před miliony let, věřili učenci, že celý nynější svět byl odjakživa takový, a že byl stvořen najednou. Ještě před sto lety se lidé smáli nemnohým badatelům, kteří tvrdili opak. Učenci ti tvrdili to, co se dnes zdá přirozeným, totiž, že život na zemi se postupně vyvinul během nespočetných let. Pozorováním zbytků pravěkého rostlinstva i živočišstva, zasypaných před dávnými věky a tak zachovaných, se ukázalo, jak se udály přeměny. Pověst o stvoření světa v sedmi dnech zmizela beze stopy. Dnes nevěří nejen vědec, ale ani člověk jen poněkud vzdělaný, že rostlinstvo i živočišstvo bylo vždy takové, jaké je dnes. Každý ví z knih (a kdo žije ve velikých městech, může to vidět v museích), že se pravěké rostlinstvo a živočišstvo nepodobalo nynějšímu, že se svět neustále měnil během dlouhých věků a že se mění i nyní a bude se měnit. Toť přírodní zákon.

Ale, učení o tom, že svět se neměnil a že všechno vzniklo najednou, bylo dlouho podporováno vědci i laiky a ne jen tak pro nic za nic,

ani z nevědomosti. Byloť velmi prospěšné mnohým lidem. Nemění-li se na světě nic, nemění se ani lidská společnost. I ta byla utvořena pro vždy takovou, jakou je, takovou vždy byla a vždy bude. Tak se učilo dříve. A proč měli lidé myslit, že lidská společnost byla vždy jaká je? Protože to prospívalo těm, kdož měli v minulé společnosti všechno pohodlí. Ti, kteří vždy vládli, kteří byli bohatí, chtěli věřit, že to takové musí být navždy, že bohatí a vzdělání budou vždy navrchu, ale lid, dělníci, rolníci, že budou na ně pracovat, budou jim sloužit. I snažili se přesvědčit sebe samé, hlavně však podrobené dělníky a rolníky, že to takové musí být že to nejde jinak.

Studiem minulosti země, minulosti živočišstva a rostlinstva, zkoumáním geologickým i paleontologickým odstraněna pověst, že svět byl stvořen naráz a že se nemění, dějiny a archeologie zase odstranily druhou pověst, že lidská společnost vždy byla taková jako dnes a že takovou vždy bude. Člověk se měnil a bude se měnit jako všechno ostatní.

Jeden společenský řád vzniká, druhé řády zanikají, a tak se to opakuje. Konců těchto změn nedohlédneme, ani si jich nedovedeme představit. Jestliže však budeme změny ty pozorovat po desetiletí i staletí, poznáme, že jsou pravidelné, poznáme jejich zákony. I když si nedovedeme názorně představit, co se stane s lidskou společností během několika tisíciletí, přece můžeme poznat, jak, jakými způsoby se bude lidstvo měnit v těch tisíciletích. Kdo vidí do budoucnosti, ten ji ovládá, neboť předvídáme-li ji, můžeme se podle toho zařídit — můžeme udělat opatření, abychom se vyhnuli budoucím neštěstím a co nejlépe využili toho dobrého, které nám budoucnost přinese. Vědět, to předvídat a předvídat znamená mít moc, či ovládat. Proto znalost minulosti nám dá vládu nad budoucností.

Vida, proč třeba znát minulost.

Lze-li zjišťovat pravidelnost změn lidské společnosti jen pozorováním jich po dlouhou dobu, neznamená to, že máme začít od nejstarších dob. Můžeme pozorovat i obráceně. Pravidelnost přeměn lidské společnosti lze zjišťovat snáze, postupujeme-li od přítomnosti do vzdálené minulosti.

Podívejme se, co se děje nyní. Nyní je po celém světě revoluce: dělníci se pokoušejí svrhnout měšťáckou vládu, t. j. vládu těch, kdo dělnictvo vykořisťují, kdo žijí na jejich účet, nutí je pracovat co nejvíce a platí jim za práci co nejméně, strkajíce do kapes celý rozdíl mezi cenou toho, co dělník vyrobil a mzdou, kterou za to dostane. Ale, vykořisťuje se snad jen dnes, jindy vzdělání a bohatí prostého lidu nevykořisťovali? Ne, vykořisťovalo se vždy. Než vznikl nynější řád měšťácké společnosti, s jeho továrnami, závody, bankami, železnicemi atd. byla feudální společnost, bylo nevolnictví. Tehdy továrníci nebrali dělníkům všechno, co vyrobili, dávajíce jim za to pár grošů, ale velkostatkáři brali sedlákovy plody jeho práce, neplatíce mu za to nic. Bouřili se tehdy vykořisťovaní proti vykořisťovatelům? Byly tehdy revoluce, podobné nynějším? Byly, ale neměly úspěchu. Proč? Protože sedláci se nemohli sjednotit, zorganizovat se, t. j. utvořit celek, jednající podle

společného plánu. A proč ne? Proto, že sedláci pracují každý na svém, jen zřídka si pomáhají, a když prodávají co z půdy vytěžili, stanou se konkurenty. Čím méně je na trhu ovoce, sena, obilí atd. tím je dražší a tím výhodněji může sedlák prodat. Čím je trh plnější, tím je všechno levnější a sedlák dostane za své výrobky méně. Proto si sedlák neuvědomuje, že všichni mají držet za jeden provaz, že jsou jeden s druhým spojeni, proto nemohla vzniknout u nich tak zvaná solidarita. Naproti tomu dělníci pracují v továrně pospolu, bok po boku, a pomáhají si navzájem při práci. Samotný dělník nemůže udělat nic bez druhých, jeden musí pomáhat druhému. Tak se u dělníků vyvíjí solidarita, které se sedlákům nedostává. Proto se dělníci organizují lépe a snáze, než sedláci. Proto i dělnické revoluce jsou silnější, sjednocenější než selská povstání v minulosti. Sedláci se nemohli vypořádat se svými vykořisťovateli. Jejich povstání se nikdy nepodařila. Sedláci se také nikdy nedostali k vládě, kdežto dělníci už vládou v jedné z největších zemí na světě, v Rusku a chystají se k tomu v četných evropských zemích.

Tak tedy, pozorováním toho, co se děje dnes nebo toho, co se dalo poměrně nedávno, poznáváme pravidelnost v dějinných změnách, totiž, že dějiny dělají lidé určitého zaměstnání, a že se mění podle toho, která třída společnosti je dělá, t. j. která provádí ty ony společenské změny. Vidíme, že když se národ skládal ze sedláků, byly dějiny jiné než jsou nyní, kdy v čele hnutí jsou dělníci. A nyní: jak se tvoří třídy? Proč dříve dělali všechno sedláci, proč tehdy přicházelo ze vsí, kde každý pracoval na svém, nejen obilí, len a vlna, ale také obuv a oděv, což vyráběli řemeslníci, každý seděl ve své komůrce, pracoval doma, kdežto my máme ohromné továrny na obuv, ohromná skladiště hotových oděvů atd? To proto, že tehdy musil člověk dělat všechno vlastníma rukama. Stroji nebylo, nebo jen pořádku. Byly jen stroje, pohybované vodou, na př. mlýny, ale těch bylo málo. Až před 200 lety začal člověk dělat stroje pohybované zprvu parou, později elektrinou a plynem, jako jsou výbušné motory a pod. Stroji bylo možno vyrábět nejrozmanitější věci v mnohem větším množství, mnohem rychleji než dříve. Jeden příklad stačí: dokud se bavlna čistila ručně, potřeboval se na očištění jediné libry celý den, nyní, kdy se čistí strojem, může jeden dělník očistit za pracovní den 100 liber bavlny.

Jakmile byly stroje, nevyplácelo se už pracovat ojedinele, poněvadž nebylo možno dát stroj každému dělníkovi zvlášť a tak se kolem strojů začali dělníci kupit v celých houfech. Vznikla velkovýroba, vznikly továrny. Vlastníci těch strojů, zaměstnavatelé čili měšťáci se stali pány všeho. Za to, že dělníkovi umožnili pracovat u strojů, odníмали jim všechno, co vyrobili, a bídne jim za to platili, jak jsme již pověděli.

Tak vznikla dělnická třída, která pracovala ne už doma, ale v cizím domě, a ne vlastníma rukama, ale se stroji, které dělnictvu nepatřily. Vznikl proletariát. Čím možno vysvětlit vznik té oné společenské třídy? Způsobem hospodářství. Dříve bylo hospodářství drobné, každý pracoval sám — to byl jeden druh společnosti. Potom začali pracovat pohromadě

a vznikl jiný druh společnosti. Základem společenských změn je tedy změna hospodářství, změna ekonomická.

Proč se člověk zabývá hospodářstvím? To je každému jasné, nad tím nemusíme dlouho hloubat. Pochopíme to, podíváme-li se, co dříve vyráběli sedláci a co se nyní vyrábí v továrnách. Selské hospodářství produkuje chléb, maso, vlnu, len, zkrátka suroviny, jichž potřebujeme k jídlu a k odívání. V továrnách se z masa dělají konzervy, vyrábí se tam oděv a obuv — zkrátka, dělají se ze surovin výrobky, kterých můžeme lépe upotřebit. Všechno to konec konců slouží k udržení života. Člověk hospodaří proto, aby mohl žít. Toho nemusíme vysvětlovat ani dokazovat, to ví každé malé dítě. Jestliže však základem všech dějinných přeměn jsou přeměny hospodářské, znamená to, že člověka nutí pracovat jeho potřeby, jeho hmotné potřeby, jeho pud, zachránit se před hladem a zimou. Tak tedy základem činnosti člověka a jeho dějin jsou hmotné potřeby. Proto se vysvětlení dějin, které tu podáváme nazývá *dějinným materialismem*. Takto začala chápat dějiny nejprve společenská třída, která si první uvědomila, že dělníci mají společné zájmy a která nyní vede revoluci. Materialistické pojetí dějin je proletářské pojetí. Dříve, pokud výchova byla v rukou měšťáctva, t. j. v rukou třídy, která vládne výrobními prostředky, továrnami, podniky, železnicemi, půdou atd., zkrátka, která je živa vykořisťováním druhých, byly dějiny vysvětlovány jinak. Totiž: všechny změny, udavší se v lidské společnosti, byly vysvětlovány změnami, v myslích lidí, vládnoucích a bohatých. Vykládalo se to na příklad tak, že dříve lidé nepřemýšleli, proč a jak vznikl ten onen společenský řád a beze všeho se mu podřizovali. Tehdy nebylo revolucí. Potom se objevili lidé, kteří začali společenský řád kritizovat, totiž nacházeli na něm všelijaké nedostatky, a ti vzbudili v širokých vrstvách pochybnosti o správnosti panujícího pořádku. Lidé se dali přemluvit těmi agitátory a pošťavači a začali se bouřit. Tak, podle měšťáckého názoru, začaly revoluce.

Zkrátka měšťáctvo si to představovalo v dějinách jako v továrně nebo v obchodu: zaměstnavatelé přemýšlí, vymýšlí, rozkazují, dělníci a zřízenci poslouchají.

Tento názor je na první pohled nesprávný. Vždyť, kdyby nebylo toho, o čem jsme mluvili výše, kdyby vykořisťovatelé dělnické třídy, kapitalisté, nepřipravovali dělnictvo o plody jeho práce, nebo kdyby mu za ně platili tolik, zač stojí, mohl by nějaký agitátor pobouřit dělnickou třídu? Kdyby se agitací, slovem nebo písmem mohlo vyvolat vzbouření, pak by se mohlo vyvolat v každé třídě, a mohlo by se pobouřit měšťáctvo tak snadno jako dělnictvo. Ba, měšťáctvo by se mohlo pobouřit snáze, protože jsouc vzdělanější je agitaci přístupnější. Proč agitace působí právě na třídu nejchudší a nejnevědomější a proč vzdělané měšťáctvo je všude proti revoluci, proč nedá nic na agitátory, proč se od nich odvrací? Protože tato agitace měšťáctvu neprospívá, křiví jeho hmotné zájmy. Hájíc svých hmotných zájmů, svého práva, sedět na cizích zádech, pěkně hodovat a pít, bydlet v krásných domech

atd. měšťáctvo nejen že neposlouchá agitátorů, ale padne-li mu nějaký do rukou, zastřelí ho nebo pověsí, a hrozně se brání proti dělnictvu, usilujícímu o lepší život. Tak tedy, za prvé, je hyblem dějin třídní boj, boj tříd porobených, vykořisťovaných, rolníků a dělníků s třídami porobujícími a vykořisťujícími — se statkáři a měšťáky. Za druhé, hyblem třídních bojů jsou hmotné zájmy, t. j. konec konců potřeba člověka jíst, pít, odívat se, ohřívát se atp. Lidé chtějí, aby se tyto potřeby ukojily co nejspravedlivěji, t. j. aby se všechny pozemské příjemnosti rozdělily mezi všechny spravedlivě, t. j. podle potřeby jednoho každého. Nuže právě o to usilují socialisté.

Z uvedeného vidíme, že můžeme pochopit nejen přítomnost z minulosti, ale i minulost z přítomnosti, ovšem pod podmínkou, že pozorujeme značný časový úsek. Neboť, jestli se všimáme jen toho, co se děje kolem nás, nevidíme tříd, vidíme jen jednotlivce, a pak ovšem snadno uvěříme, že dějiny dělají jednotlivci. Chceme-li poznat dějinný pochod, t. j. historické dění v celku, musíme mít od něho odstup, musíme se na něj podívat se strany.

Dějiny se neustále rozvíjejí, t. j. lidská společnost se postupně a pravidelně vyvíjí. Nejbližším cílem tohoto vývoje, cílem, který můžeme už vidět, je socialismus, t. j. převzetí půdy a jejích produktů, všech výrobních prostředků, továren, podniků atd. i dopravních prostředků, železnic atd. těmi, kdož pracují. Toť nejbližší cíl. Tím ovšem vývoj lidské společnosti nekončí. Co bude dále, jak se bude vyvíjet socialistická společnost, toho ještě vědět nemůžeme. Až však budou dobře, přesně známy zákony vývoje lidské společnosti, budeme moci předpovídat běh lidstva nejen v nejbližší době, ale i deset, sto let napřed.

Ale, co bychom se zabývali něčím tak vzdáleným, všimněme si raději toho, co je nyní a co bylo.

Pověděli jsme výše, že základem vývoje lidské společnosti je vývoj hospodářství, t. j. zápas člověka s přírodou o život, boj za kus chleba i o teplý kout atp. Je zřejmé, že boj ten závisí především na přírodním prostředí, obklopujícím člověka. Chceme-li porozumět pochodu dějin, t. j. způsobu, jímž se vyvíjejí dějiny v jednotlivých zemích, musíme si zřetelně představit přírodní podmínky té oné země. Všimněme-li si, jak jsou po zeměkouli rozděleny vzdělané i nevzdělané, kulturní i nekulturní národy, uvidíme, že nejvzdělanější národové obývají zeměděly s mírným podnebím, kde není ani příliš horko ani příliš chladno. Naopak zase nejdivočejší národové jsou v nejhorčejších krajinách, kde snad není ani možné pravidelné hospodářství pro veliký žár, nebo v zemích nejchladnějších. Nejprimitivnějšími plemy, nejbližšími člověku, jakým byl před stotisíci lety, jsou jednak Eskymáci, bydlicí v polárních končinách, kde není rostlinstva, kde se možno žít jen rybolovem a lovem zvířet a na druhé straně plémě Veddachů na ostrově Cejlonu, téměř na samém rovníku a tak zvaní trpasličí ve střední Africe. Jedni i druzí žijí v místech, kde není vůbec záhy, kde se sídlí jen doují prašáci, vedro a lišky.

Ovšem, hospodářství se může dařit i v horkých krajinách pod
mým rovníkem — ovšem ne v nížinách, ale vysoko v horách, kde je
chladněji. Tak Evropané objevili v Jižní Americe velmi vzdělaný národ
n k ů, s vyspělým zemědělstvím, umělým zavlažováním atd. v oblasti,
kde je nyní stát Ecuador. Žili ve výši 2—3 km nad mořem. Musíme tedy
počítat nejen s polohou území — je-li v horkém nebo chladném
zeměpásu — ale i s jeho výší nad mořem, je-li v horách nebo
v nížinách.

Příroda nepůsobí na hospodářství jen p o d n e b í m. Někdy se ta
ona zvláštnost hospodářství vysvětluje na př. tím, pěstuje-li se to
ono domácí zvířectvo. Některá plemena na nejzazším severu Evropy
Asie se živí s o b y, kteří jim dávají maso nebo kůži či surovinu na
astroje (parohy) atd. Tato plemena se stěhují za stády polodivokých
sobů, nedostatek jich znamená smrt hladem celých rodin, ne-li celého
kmene. Takové je to nejen u divochů, ale i u národů vzdělaných: blaho-
byt obyvatelů západní Francie na pobřeží Atlantického moře závisí až
dosud velmi na sledích, kteří přicházejí v celých houfích k pobřeží,
kde je obyvatelstvo loví. Ale ne každého roku je jich hojnost: to však
je pro francouzské rybáře pohroma jako pro ruského sedláka
neúroda.

Ovšem, nesmíme si představovat, že řečené vlivy byly vždy a všude
stejně. Ne, lidé se mění, a podle toho se mění i jejich vztahy k přírodě.
Na příklad, pro praobyvatele ruské roviny, neznající železných nástrojů
byl les překážkou, téměř nepřekonatelnou. Prosekat se jím bylo velmi
obtížné. Projítí lesem bylo událostí, na kterou ještě dlouho vzpomínali,
les se zdál strašným místem, plným příšer. Proto se obyvatelé Ruska
drželi v oněch dobách na pomezí lesa, na hranici mezi lesem a stepí.
Ale tu přišli do středního Ruska noví obyvatelé — Slované. Přinesli si
železné sekyry. Když se při vykopávkách najdou zůstatky slovanského
osídlení, na př. hrbitovy a pod. poznají se hned podle železných sekyr.
Železnou sekyrou si člověk prosekal houštinu, vykácel les, postavil si
převěnou chýši. Co bylo dříve postrachem, stalo se nyní hlavní oporou
ruského hospodářství, ježto první hospodářství přistěhovalců bylo lesní.
Zabývali se hlavně sbíráním medu divokých včel, lovem na kůži a maso
divoké zvěře, vzděláváním lesních polí. Vymýtili, pokáceli les, vypálili,
popel byl znamenitým hnojivem, potom tam zasili obilí, a na konec je
obžali. Tak bylo celé tehdejší hospodářství úzce spojeno s lesem.

Uvedené je příkladem, jak se mění vztahy člověka k přírodě se
změnou způsobu jeho života. Jiný příklad, ještě výstižnější. Když první
evropští vystěhovalci přišli do Ameriky, našli tam domorodce, rudo-
kožce, zabývající se lovem. Několik málo plemen se potulovalo ohrom-
nou stepí a honilo zvěř. Jiným se nezabývali. Objevili se v Americe
Evropané — a do dvou set let se místo stepí, po níž se proháněly
houfci lovců, objevil jeden z nejcivilisovanějších států, se znamenitým
zemědělstvím, s ohromnými továrnami, se železnými drahami atd. Dnes
jsou Spojené státy země, která svou t e c h n i k o u, t. j. svým z p ů s o-

b e m h o s p o d a ř e n í je snad první zemí na světě. Vidíte, co se
stalo, když se do Ameriky, kde její praobyvatelé dovedli jen lovit zvěř,
přišli Evropané a přinesli evropskou kulturu, t. j. evropské zvyky a způ-
soby práce.

Když se po těchto všeobecných příkladech vrátíme k Rusku, jehož
dějinami se budeme nyní zabývat, uvidíme, že přírodní podmínky vý-
chodoevropské roviny, kterou zabral ruský národ, jsou velmi drsné.
U nás je dlouhá zima a kratičké léto. Proto se polní práce provádí jen
krátkou dobu. Ve středním Rusku zorají, zasíjí, požnou atd. během pěti
měsíců. Srovnáme-li naše poměry s Německem, vidíme, že tam možno
pracovat na poli sedm měsíců, t. j. větší část roku možno využít pro
hospodářství, zatím co u nás v Rusku větší část roku nelze na poli dělat
nic. A pustíme-li se ještě dále na západ, do Francie, na pobřeží Atlantic-
kého moře, najdeme tam podnebí, které umožňuje pracovat člověku
i v zimě, zkrátka po celý rok. Tak bretoňským sedlákům i zahradníkům
v Paříži roste stále něco, po celý rok, mají tam ovoce letní i zimní.
Snadno se dovítíme, že v zemích, kde možno pracovat na poli celičký
rok vynáší zemědělská práce více, než tam, kde se pracuje jen menší
část roku. Poněvadž máme podnebí drsné, vyvíjelo se ruské zemědělství
pomaleji než v druhých zemích, položených příznivěji.

Je zřejmé, pokud se ruský národ zabýval téměř výlučně zeměděl-
stvím, že Rusko zůstávalo daleko za jinými. Začalo je dohánět až když
se v Rusku začal objevovat průmysl, až se tam objevily továrny a pod-
niky. Ty mohou zpracovávat i surovinu přivezenou, t. j. nejen to, co se
rodí v Rusku, ale i to, co se přiveze z daleka. Naše továrny na kartoun
zpracovávají bavlnu, vyrostlou v Turkestanu nebo v Americe. Tak tedy
obchod s průmyslem neobvykle urychlují hospodářský vývoj a dělají
jej nezávislým na přírodních podmínkách. Musíme upozornit, že i ruský
obchod se vyvíjel v poměrech nepříznivějších než země středoevropské.
I dnes je nejlepší obchodní cestou voda. Nejlepší spojení mezi světadily
je moře. A dokud nebylo železnic, bylo i jedinou cestou. Obchodovat
ve větším rozsahu bylo možno jen po moři, po souši se mohlo dopravovat
jen málo zboží a jen velmi vzácné, neboť doprava na koních ze země
do země přišla hodně drahou. Takové je to podnes. Nečítají drahoty
nyní po válce, kdy stojí desetkrát více nechat se dovézt domů drožkou,
než jet hodně daleko drahou.

Opakuji, dokud nebylo železných drah, bylo nejvhodnější a nej-
levnější dopravní cestou moře, většinu zboží bylo možno dovážet jen
po něm, a tak si můžeme vysvětlit, proč se průmysl i obchod vyvinuly
nejdříve v těch evropských zemích, které měly k moři nejsnazší přístup.
Nejdříve se začínají rozvíjet země kolem Středozevního moře, do jejichž
břehů se moře zarývá, Řecko a Itálie, později země jako Anglie, ležící
na ostrovech, či Holandsko, které je tak úzce spojeno s mořem, že na
některých místech teprve nedávno z moře vystoupilo, byvši jeho dnem.
a na jiných místech bylo zase poměrně nedávno zalito mořem, takže se
tam souše a voda neustále střídají. Rusko je hodně obklopeno mořem.

Jenže střední Rusko, kde bylo hlavní dějiště ruských dějin, je od nejbližšího moře vzdáleno na 600—800 km, a to ještě nejbližší moře, východní část Baltického i Bílé moře, záliv severního Ledového moře v zimě zamrzají a nelze se po nich plavit. Nezamrzá Černé moře na jihu Ruska, ale to je od středního Ruska ne 600—800 km, ale téměř 1000 km. Na jih Ruska sice teče několik velikých řek, Dněpr, Don, Volha, ale ty jednak v zimě zamrzají, jednak na hlavní z nich, na Dněpru, jsou přejezy, které brání plavbě, a největší řeka, Volha, neteče do moře, ale do jezera, kterému sice říkají Kaspické moře, poněvadž je ohromné, ale je to moře vnitrozemské.

To všechno bylo příčinou, že ve středním Rusku se obchod a průmysl i zemědělství vyvíjely nesnadněji než v jiných zemích. Rusko v tom začínalo obtížněji, ale jakmile jednou začalo, předhono — jak uvidíme — jiné země, neboť obchod a průmysl vyvolávají nové a nové úspěchy vědy a techniky. Tím se urychluje hospodářský vývoj a umožňuje člověku, aby se nejen bránil nepříznivým přírodním podmínkám, ale také přírodu ovládl. Uvedeme příklad, jímž zakončíme náš výklad.

V severní části Afriky je saharská poušť. Pokud tam žili kočovní Arabové, nebylo tam možné zemědělství, jen místy, kde byla voda, vznikly oasy. Ale těch bylo málo. Když severní Afriku zabrali Francouzové, přenesli tam i svou techniku. Začali v zemi vrtat a brzy objevili na Saahaře vodu; je sice hodně hluboko, ale artézskými studněmi, několik set metrů zhloubí se možno k ní přece dostat. Vodou z artézských studnic zařídili Francouzové umělé zavlažování a tak vznikly četné umělé oasy, osázené fíkovníky, s bohatou úrodou.

V oněch končinách jsou fíky snad nejhlavnější potravou, nahrazují Arabovi všechno, chléb i maso, atd. A tak se evropské technice podařilo udělat kvetoucí zahradu z míst, o nichž se myslelo, že zůstanou věčně pouští. Druhý příklad je ještě novější a přesvědčivější. Nové vědecké objevy umožnily lidem osázet místa, kde dříve nic nerostlo, a zavádět i úplně nové druhy rostlinstva, jichž dříve neznali. Tak americký vědecký zahradník, Burbank, vypěstoval novou odrůdu vlašského ořechu, který vyrostl a vyzpěl za 14 let, to jest dvakrát rychleji než obyčejný. Vypěstoval slívy bez pecek, maliny i jahody na půl decimetru zvýši. To všechno provedlo ne několik pokolení během staletí, ale jediný člověk, užívající všech vědeckých prostředků během svého života.

Tak tedy člověk závisí na přírodě, a dějiny plynou pomaleji nebo rychleji, podle toho, v jakých přírodních podmínkách ten či onen národ žije. Příroda však nevládne člověkem neomezeně. S přírodou se může člověk vyrovnat, příroda není základem jeho hospodářství. Tím je lidská práce: čím je dokonalejší, čím vytrvalejší a umnější, tím méně závisí člověk na přírodě. Není nesnadno předvídat, že v budoucnosti, až se věda a technika zdokonalí tak, že si toho nedovedeme dnes ani představit, stane se příroda v lidských rukou poddajnou jako vosk, člověk s ní udělá všechno, co bude potřebovat.

Č á s t I.

PRVNÍ STOLETÍ RUSKÝCH DĚJIN

Na ruských rovinách se objevil člověk opravdu v »nepamětných« dobách, kdy přes polovinu těch rovin pokrývala ještě tlustá ledová kůra. Podnebí v Ukrajině bylo tehdy jako v nynější archangelské gubernii, a na jejích tundrách se pásala stáda mamutů, pravěkých slonů, pokrytých dlouhou hustou vlnou. Tyhle mamuty lovil praobyvatel Ruska, živil se jejich masem, odíval se v jejich kůže, z jejich kostí si dělal nástroje. Kromě kostěných nástrojů měl ještě hrubě přitesanou kamennou sekyru a kyj. To byla celá jeho technika. Zbytky tábořiště oněch lovců mamutů nalezeny v dnešním Kijevu, několik metrů pod úrovní. Z které doby bylo to tábořiště? Jistě několik desítek tisíců let před naším dobou. Byli ti lovci předky nynějšího obyvatelstva evropského Ruska? Podle všech známek ne. Když se měnilo podnebí,* oteplovalo se, ubývalo ledového příkrovu víc a více, a obyvatelstvo, žijící na jižním okraji ledovce, se musilo stěhovat dále na sever a na východ, do nynější Sibíře, k Ledovému moři. Tam se odstěhoval i mamut a vyhynul. Jeho pozůstatky (někdy i s masem a srstí) se ještě dnes často naleznou v sibiřském ledu. Snad vyhynuli i jeho lovci, beze stopy, snad se jejich potomci potulují dodnes po březích Ledového moře jako dnešní Samojeďi i Laponci, kteří se živí ne už mamutím masem, ale masem přeživšího jej mladšího vrstevníka, soba.

Za desetitisíce let, které od těch dob uplynuly, se snad obyvatelstvo ruské roviny změnilo nejednou. Vedle divochů z kamenného věku nalézáme ještě pozůstatky divochů z věku mědi a bronzu, kteří neznali železa, a potom pozůstatky lidí »železného« věku. Ale snad ani ti nebyli přímými předky nynějšího obyvatelstva. Z pátého století před naším

*) Změna podnebí se vysvětluje různými příčinami, hlavně tím, že se dráha země kolem slunce měnila, tu se prodloužila, tu se zkrátila (byla kruhovitější). Prodloužila-li se, trvala zima déle a léto bylo kratší. Ježto i podnebí bylo tehdy sychravější, napadalo v zimě hodně sněhu, který přes kratičké léto nestačil roztát; tak vznikly ledovce. Čím se podnebí stávalo sušším a oběh země byl kratší, prodloužovalo se léto, ledovce roztávaly a zůstávají nyní jen v polárních končinách a na vysokých horách.

povrchní pozorovatelé, kteří byli celí zdrceni prvními úspěchy stolypinského režimu, bezrestným rozeznáním prvních dvou říšských rad, ponížeností třetí, úplnou libovůlí polních soudů, byli strženi v podivné, úplně protirevoluční nadšení obrazem měšťáckého pokroku, zahájeného Stolypinem. Tito lidé očekávali, že »kapitalistický vývoj vsi bude nezadržitelný a s ním budou zanikat zbytky selského hospodářství.« Ne třeba nové »bouře«, ani revoluce k odstranění těch »zbytků«, agrární revoluce je už v Rusku nemožna a dělníkům nezbyvá, než hájit svých práv »klidně«.

U spisovatelů tohoto druhu — citát, jehož jsem právě užil, je vzat u nebožtíka I. A. Rožkova — se mísil naivní optimismus, pokud šlo o chování širokých vrstev. Zdálo se jim, že v otevřeném boji je lid nadobro a úplně poražen. Můžeš s ním dělat, co chceš. Zapomínali, že sedlák začal bojovat o půdu se statkářem ne v r. 1905, ale již r. 1605, a v tom boji neustal, ani když byl stolypinský režim na vrcholu; policejní metody nestačily obrátit věkovitý proces ve prospěch statkáře. Zapomínali, že v Západní Evropě bylo »klidně« rozřešení agrární otázky spojeno s úplným přechodem do měšťáckých kolejí, kdežto Stolypin se nemohl rozloučit ani s okresním hejtmanem.

»Nepopírám, že je možná »pruská cesta« (t. j. vítězství velkoagrárníků), psal Lenin v prosinci 1909. ». . . Uznávám, že Stolypinova politika jde ještě o krok dále na »pruské cestě«, a že na této cestě může na určitém stupni nastat dialektický přelom, o d s u n u j í c í všechny naděje i vyhlídky na »americkou« cestu (t. j. revoluční). Tvrdím však, že takový přelom určitě ještě nenastal . . .«. »Ještě se u nás bojuje. Ještě nezvítězil jeden ze dvou směrů vývoje zemědělství. Přes všechnu krizi nynější (v r. 1905) v y s t o u p í, musí vystoupit »všeobecně demokratické« hnutí »malorolníka«, a nedbat toho, by bylo podstatnou chybou.«*)

*) Lenin: Sočinenija. XX., č. 1, str. 313; 317.

D O D A T E K

JAK A KDO PSAL RUSKÉ DĚJINY PŘED MARXISTY

Čtenáři těchto stručných »Dějin Ruska« si jistě chtějí rozšířit vědomosti většími díly v ruských dějinách. Kromě několika málo výjimek máme co dělat s knihami, napsanými měšťáckými vědci. Nesmíme se však domnívat, že se jejich měšťáckost projevuje snad nějakým zkreslením, zamlčením věcí, měšťáctvu nepřijemných a pod., zkrátka nějakým chytráctvím, jemuž možno snadno přijít na kloub. Ne, měšťáctvo má vlastní světový názor, jímž jsou proniknuta všechna díla o dějinách, napsaná měšťáckými vědci. Ti byli hluboce přesvědčeni, že jejich názor je správný, a uplatňovali jej ve svých dílech docela upřímně, nezřídká ani nechápali, že možno dějiny posuzovat jinak, že je možné jiné vysvětlení historického dění. Upřímnost i přesvědčený tón mnohých měšťáckých dějepisců může zmást nejen čtenáře, marxisticky nepřipraveného, ale často i marxisticky orientovaného, vždyť na příklad sám P l e c h a n o v si nevědomky osvojil měšťácké pojmání ruského dějinného procesu.

Proto, chceme-li správně využít měšťáckých spisů o ruských dějinách, musíme si objasnit základní rysy měšťáckého pojmání dějin.

Měšťáctvo vládlo nad dělnictvem pomocí státního aparátu. Pomocí státu vytvořilo proletariát, připravilo sedláka o půdu (»velikou reformou« r. 1861; stolypinovským zákonem z 9. listopadu 1906 a pod.). Pomocí státu přinutilo proletariát, aby jí sloužil (zákony proti stávkám, zákonem o zemědělských dělnících a pod.). A když musilo bránit své zisky před útokem měšťáctva jiných zemí, sehnal státní aparát dělníky a sedláky do vojska a přiměl je, aby pro zisk »domácích« vykořisťovatelů vraždili proletáře, zmobilisované vykořisťovateli nepřátelské země.

Je úplně pochopitelné, že vytvoření státního aparátu se jevilo měšťáctvu nejdůležitějším, nejzákladnějším úkolem historického procesu, tak říkajíc páteří dějin.

Všechny měšťácké spisy o ruských dějinách, bez výjimky, vykládají o dějinách státu. Jen v několika knihách se projevovalo buď hledisko maloměšťácké nebo hledisko společnosti předkapitalistické, feudální. O tom i o onom si povíme několik slov. Nás zajímají zejména maloměšťáctí dějepisci Ruska, poněvadž se dostali do samé blízkosti dějinného materialismu. To jsou, chcete-li, naši nejbližší předkové. Zatím jen poznamenávám, že maloměšťácké ani feudální hledisko nenabýlo občanského práva na ruských universitách. Všichni ruští profesori dějin stojí, i se svými výklady, na stanovisku měšťáckém. A proto se s nimi seznámíme podrobněji.

Víme již, že kapitalismus v Rusku je mnohem starší, než se zpravidla za to má, a že jednomu století průmyslového kapitalismu předcházela dvě století kapitalismu obchodního. Obchodní kapitalismus vytvořil v Rusku nevolnictví v 17—19. stol. Měšťáctí dějepisci, píšící o tom údobí vývoje ruského kapitalismu, byli pod vlivem tehdejších hospodářských podmínek, odrážela se v nich i v jejich spisech ideologie nevolnického hospodářství. Pán nad nevolníky byl předsvědčen, že jeho sedláci jsou jeho poddanými »na vždy«. Hospodařil po způsobu předků. Vyskytl-li se mezi nimi nějaký podivín, který zaváděl stroje a různé vymoženosti zemědělské, nemíval zpravidla úspěchu, ani nebyl napodoben. A když se hromadně rozšířila snaha, zvýšit výnosnost statkářských hospodářství, musili statkáři odstranit nevolnictví.

Nevolnictví vyvolávalo v lidech představu, že na světě zůstává všechno při starém. Nevolnické hospodářství dělalo ruského statkáře konservativcem. Největší ruský dějepisec nevolnického údobí Karamzin (1765—1826) byl konservativní i v politice. Když Alexandra I. napadlo, že by se měla dát Rusku ústava, založená na censu, vystoupil proti tomu Karamzin velmi ostře. Samovláda v Rusku musí být tak pevná, jako panství statkářů. Napsal »Dějiny státu Ruského« (Istorija gosudarstva Rossijskago) v přesvědčení, že stát, jako byl stát Alexandra I., trvá v Rusku od nepaměti, od dob Vladimírů a Jaroslavů. Jen dočasně »upadl«, rozdělil se na části a dostal se do tatarského jha. Příčinou toho byly chyby těch či oněch panovníků, knížat, vini byli špatní hospodáři. Jenže ti hospodařili, vládli státem stejně, jako hospodařil statkář s nevolníky a jeho předci. Novotáři byli strašnou výstrahou pro ostatní statkáře i pro samého panovníka.

Tak se celé dějiny jevíly Karamzinovi dějinami vladařů, vlastní stát byl ještě bez dějin. Proto dílo Karamzinovo nemá dnes významu ani pro měšťácké dějepisce. Cenu mají jen přílohy k jeho knize, v nichž Karamzin sebral fakty ze své doby, t. j. z první čtvrtiny 19. stol.

Rozhodný vliv na novější ruskou dějepisnou literaturu měli jen spisovatelé, stojící už na půdě nového průmyslového kapitalismu.

Průmyslový kapitalismus, s jeho rychlým, nápadným vzrůstem strojové výroby, s jeho krisemi a pod. nezbytně vyvolal v lidech představu o proměnlivosti všech věcí. Heglova filosofie, stojící v popředí

na počátku údobí průmyslového kapitalismu, vycházela z představy, že všechno plyne, že se všechno neustále mění. To byl veliký pokrok, který připravil půdu historickému materialismu. Jenže měšťáctí spisovatelé užili pojmu vývoje přede vším na svého boha, Stát. Sám Hegel se díval na stát, jako na cosi božského. Na hospodářství byla představa nepřetržité změny, vývoje, užita až mnohem později, přímým či nepřímým vlivem marxismu. Zprvu se všechno měšťácké hospodářství v celku zdálo měšťáckému dějepisci tak »věčné« a »pevné«, jako stát dějepisci údobí nevolnického.

Otázka, již Karamzin ještě neznal, totiž, jak vznikl a jak se vyvíjel stát v Rusku, vyvstala u nás vlivem hegllovské filosofie ve čtyřicátých letech. Odpověď na ni byla dána v duchu hegllovské sociologie, t. j. všeobecnou naukou Heglovou o vývoji společnosti. Tento vývoj si představoval Hegel takto: prvotní formou lidské společnosti byla rodina, nejstarší vládou je vláda otce, patriarchy, nejstaršího v rodu. Lidská osobnost se tehdy úplně ztrácela v rodině, mimo rodinu neměl jednotlivec vůbec významu. Když pozdější ruští dějepisci musili vysvětlit čtenářům onen prvotní řád, stačilo jim poukázat na to, že všechno oslovování jednotlivců v selském životě vzato ze slovníku rodiny. Sedlák, obraceje se k sobě rovnému, říká mu »bratře«, staršího oslovuje »strýče« nebo »teto«, a k lidem opravdu starým říká »dědečku« nebo »babičko«. Poznamenávám, že u nás se všechno točí kolem otce, jednotlivec se nazývá po otci, t. j. po rodině. Příslušenství k rodině určuje i postavení jednotlivce ve společnosti.

Ale, pozvolna se začíná rodina rozkládat. Jednotlivec se vyděluje z rodiny. Dřívější rodinný svět se mění ve svět jednotlivců, kteří se sdružují nebo bojují s jinými za své zájmy osobní. »Rodové zřízení« se mění v »občanskou společnost«. Typem takové občanské společnosti se stálo hegliánským dějepiscům zdála společnost feudální, kde — jak se domnívali — každý statkář, »rytíř«, šlechtic, pracuje na vlastní nebezpečí a spojuje se za určitým cílem s jinými statkáři. Že za tím »jednotlivcem« stojí kolektiv, selská obec, toho si měšťácký dějepisec nevěšml, a když ho na to začali upozorňovat z feudálního tábora, začal to popírat a dokazovat, že původně obcíny nebylo, že ji vytvořil »jednotlivec«, statkář nebo statkářský stát. Tato okolnost, na níž jsme již upozornili, je význačným příkladem toho, jak se celkový světový názor dějepisce obrazí v jeho názorech na jednotlivé otázky, a že musíme znát všeobecné názory autora spisu, studujeme-li v něm podobnosti historického procesu.

Jenže časem se »feudální chaos« stal nevýhodný i pro feudály. Svět »jednotlivců« se začíná skládat v nový celek, ale už nezaložený na rodině. Vzniká centralisovaný stát.

To je, podle Hegla, poslední stupeň vývoje. Státní moc organizuje chaos »občanské společnosti«, rozděluje ji na stavy, každému jednotlivci přiděluje určitou práci a pod. Z chaosu vzniká ukázněný celek, v němž jednotlivec pozbývá individuální svobody a stává se součástí státního

kolektivu. Z toho plynulo, že konečným cílem vývoje státu musí být *měšťácká demokracie*, ježto v samovládné monarchii, individuum nejen nevládne, ale nemá ani práv. Jenže tohoto logického závěru se Hegel nesměl odvážit, nemluví o jeho ruských žácích. Že »státní řád« měšťáctva zakrývá ve skutečnosti chaos kapitalistické konkurence, že se tento »řád« stal prostě diktaturou měšťácké menšiny nad sedláky a dělníky, toho si rovněž »nevšimli«, jako si nevšimli selské občiny pod příkrývkou feudalismu. Měšťáctvo vidělo v dějinách jen to, co chtělo vidět, a nepříjemných pro sebe stránek vidět nechtělo.

První, kdo napsal ruské dějiny s nového hlediska, byl ne ruský, ale německý profesor, jeden z učených Němců, kteří již od 17. stol. se zabývali studiem ruské minulosti. Byla jich celá řada: Bayer, Müller, Schletzer, Reitz, Evers. Tento vydal (německy) r. 1826, knihu s názvem »Prvotní právo Rusů«, v níž dokazuje, že stavovskému právu porozumíme lépe, uvědomíme-li si, že Rusové tehdy žili (v X.—XI. stol.) v »rodech«, že všechno bylo zřízeno po vzoru *rodiny*, zkrátka, že Rusové tehdy žili v prvním údobí vývoje podle heglůvského schematu.

»Teorie rodové soustavy« byla mezi ruským studentstvem zpopularisována žáky Eversovými, Solověvem a Kavelinem. S. M. Solověv (1816—1879) znamenal pro toto údobí to, co Karamzin pro předešlé. Napsal »Dějiny Ruska od nejstarších dob« (Istorija Rossii s dřevnějších vremen) v 26 svazcích, až do panování Kateřiny II., (Karamzin skončil »dobou bezvládní«). Látka, již Solověv sebral je ještě cennější než Karamzinova, neboť využil spousty archivních dokumentů, z části ještě neúveřejněných. Solověv byl profesorem Moskevské university (Karamzin byl bohatý statkář), a založil rozsáhlou školu historiků, z nichž nejvýznačnější byl V. O. Klučevský (o němž si ještě povíme). Byl to nejvlivnější ruský dějepisec druhé poloviny 19. stol. Pokud jde o způsob výkladu, jsou nejčinnější, poslední svazky »Dějin Ruska« jen pouhým prepisem archivních dokumentů. V prvních svazcích, až do konce panování Petra I., rozvíjí Solověv základní myšlenku: přechod Ruska od »rodového zřízení« ke »státnímu«; střední údobí, »občanské společnosti« přešel. Prvotní ruská knížata vládla, podle Solověva, ruskou zemí celým svým rodem; z tohoto hlediska věnuje zvláštní studii otázce následnictví a dokazuje, že knížecí »stolec« přecházel s knížetem na knížete podle rodového obyčeje. U moskevských carů začal vznikat »státní princip«. Jeho stělesněním byl Ivan Hrozný, jehož zápas se šlechtou byl bojem se zbytky rodového zřízení. Nejlépe vyjadřoval »státní princip« však Petr Veliký, jemuž Solověv věnoval několik svazků, jako představiteli *nad třídního státu*.

Že vývoj státu byl určován vývojem hospodářství, o tom není v Solověvových dějinách ani zdání. Je zajímavé, že v jednotlivých případech Solověv správně chápal vliv hospodářských podmínek. Byl první, který ukázal na př. význam Moskvy, jako obchodního střediska, na posílení moskevského knížectví. Skutečný vývoj dějin bránila Solověvu vidět hypotese, že dějinný vývoj je vývojem právních představ, vývojem

zákonů a nikoli vývojem skutečnosti, jejíž odrazem byly ty zákony. *Názor Solovjevův byl názorem historika - idealisty, který pozoroval dějinný proces svrchu, s hlediska vládnoucích tříd a ne zdola, s hlediska tříd porobených.*

Viděli jsme však, že i pojem třídy a třídního boje byl Solověvu cizí. Měšťáctvo nerado slyší říkat, že má jiné zájmy než lid a ještě více je zlobí zmínky o třídním boji. Když se objevili marxističtí dějepisci, útočili na ně měšťáčtí profesori nejuživěji, ne pro jejich materialismus, ale pro tvrzení, že třídní boj je hlavní pružinou dějinného procesu.

V domě oběšencově se nemluví o provazu, tím méně se líbí měšťáctvu zmínky o provazu, na němž bude jednou viset.

Proto je pochopitelné, že měšťáctvo má rádo, klade-li se důraz na to, co pokládá za výraz solidarity tříd. Zdá se mu, že solidarita různých tříd se nejlépe projevuje v boji s vnějším nepřítelem. K tomuto boji se domněle spojují všechny třídy. Je pravda, že statkář žije z práce sedláka, ale když se objeví Tatar, hned se statkář vydá do boje, aby ochránil sedláka. Že statkář nechránil ani tak sedláka, jako své právo, vykořisťovat sedláka (se sedlákem, který se bránil vykořisťování, zacházel jako s Tatarem), že i tu obranu musil obstarat zase sedlák a statkáři jen rozkazovali, toho všeho měšťáctvo nechtělo vidět. A tak se rozvíjí velkolepý obraz toho, jak »*boj se stepí*« vytvořil, skoval ruský stát. Kočovníci napadali Rusko jako dravá zvíř; aby se ochránil před těmito nájezdy, byl stát zřízen po vojensku. Jedna polovina, lid poddaný (kupci, řemeslníci, sedláci) musili první polovinu žít. Všichni byli připoutáni ke svému povolání. Statkář se nesměl vyhnout vojenské povinnosti a jeho sedlák musil zase robotovat i platit dávky. Tak stát, ve všeobecném zájmu, udělal celou společnost *nevolnou*. Teprve, když boj s kočovníky skončil vítězstvím ruského státu, začalo uvolňování. Šlechta byla proštěna povinností v 18. stol. a v 19. stol. osvobozeni i sedláci.

Toto schema ruských dějin vládne v měšťácké literatuře ruské podnes, ve všech pracích Miljukova, Ljubavského, Kizevettra a t. d. najdete to »zavedení nevolnosti« a »uvolnění nevolnosti«. Jen podle této písničky dovedou tančit měšťáčtí profesori. Uvedená schema byla vypracována hlavně Solověvovou školou, neboť sám Solovjev ještě nestavěl tak výrazně otázky, jaké *vnější objektivní příčiny* působily rozvoj »státnosti«. Přechod k tomuto schematu, provedený hlavně petrohradským profesorem státního práva, *Gradovským* (1841-1889) a moskevským dějepiscem *Klučevským* (1841—1889) zejména však význačným ruským heglóvcem, *Čičerinem* (1828—1907), byl velikým, ač nevědomým ústupkem historickému materialismu. Tento krok vstříc marxismu zhypnotisoval G. V. Plechanova tolik, že téměř úplně přijal schema Čičerina-Gradovského-Klučevského, v úvodu »*ke svým Dějinám ruské sociální ideje*« (Istoria russkoj obščestvennoj mysli). Proto se musíme toho poloústupu všimnout bedlivěji.

Uvedený velkolepý obraz trpí jen jedním nedostatkem. Nejúpornější boje s nájezdy kočovníků byly v 11.—13. stol., kdy na konec bylo Rusko opanováno Tatary, ale právě tehdy se nevytvořil jednotný stát, knížata bojovala jedno s druhým, statkáři volně přecházeli ustavičně kníže od knížete, a sedláci statkář od statkáře. A v 16.—17. stol., kdy vznikl moskevský stát a nevolnictví, byli Tataři už tak slabí, že je nemohlo ani napadnout chtít v Rusku vládnout, jen je drancovali. Ačkoli být drancovánu není jistě nic příjemného, přece snad nikdo neuvěří, že by celá země uvolila se nevolnictví jen proto, aby mohla bojovat s lupiči? Což se nemohli s nimi vypořádat jinak?

Povšimneme-li si schematu ruských dějin, ovládajícího měšťácké dějepisce, uvidíme, že nedojdeme k ničemu, vezmeme-li za hlavní pružinu dějinného procesu boj s Tatary. Jde o to, že »nevolnictví« šlechty — můžeme-li tak nazvat povinnost vojenské služby, již měli všichni »vasalové« nejen v Rusku, ale i ve Francii, Anglii a jinde — je v 15.—16. stol. a nevolnictví sedláků, skutečné, bez uvozovek, ve stol. 17.—18. Ve stol. 15.—16. byli Tataři opravdu ještě dost hroznou mocí, ačkoli Rusové s nimi válčili úspěšněji (dobyti Kazaně a Astrachanu za Ivana Hrozného) než oni s Rusy. Zato v 17.—18. stol. není znám ani jeden větší nájezd tatarský. Mnohem těžší boje se vedly tehdy s Polskem a se Švédskem. Kde je tedy »boj se stepí«?

Vyumělkovanost celého »všeobecně« přijatého schematu poznáme nejlépe, když si uvědomíme, že nejbližšími sousedy stepí byly nejsvobodnější území, moskevského státu, kozácké stanice, kde nebylo nevolnictví a odkud se vlny demokratické revoluce přelévaly často až do samé Moskvy, kdežto vojenská povinnost šlechty a nevolnictví sedláků začaly od severozápadu, z novgorodského kraje (kde již v 15. stol. byla rozsazena celá armáda moskevských statkářů, a kde se objevily první případy nevolnictví sedláků) t. j. z části Ruska, nejvzdálenější od stepí.

Není divu, že ono schema se začalo rozpadat už v ruce nejnadanějšího jeho vykladače, Ključevského. Ten se ve svých čteních o ruských dějinách přidržoval teorie »zavedení nevolnictví« a »odstranění nevolnictví«, ale ve svých studiích o vzniku nevolnického práva skvěle dokázal, že toto právo nebylo zavedeno shůry, vládou, ale že vzniklo z každodenního zápasu sedláka se statkářem, během desetiletí. Marxistům zbývalo postavit tuto právní teorii (Ključevský studoval jen nevolnické právo) na hospodářský základ.

Proč vlastně se celá pokolení měšťáckých dějepisců přidržovala teorie, úplně se rozcházející s fakty a skáčeší se jako domek z karet, jakmile se ony fakty začly podrobněji studovat? Proto, že musili dokazovat, že ruský stát nebyl vytvořen vládnoucími třídami jako nástroj poroby širokých vrstev, ale že hájil zájmy celého národa, bez rozdílu tříd. Tak byla základem »vědecké teorie« praktická potřeba měšťáctva. Universitní věda byla měšťáctvu jedním z prostředků ovládnutí širokých vrstev.

Je pochopitelné, že vědci, nesdílející stanoviska velkoměšťáctva, se pokoušejí vysvětlovat běh ruských dějin zhora jinak. Jedněm je stát cizí, nepřátelskou mocí, »naroubovanou« na ruský národ, jehož pravým, prastarým zrušebem sdružení byl ne stát, ale selská obecina. Tuto teorii rozvíjeli např. ve čtyřicátých letech 19. stol. tak zvaní slovanofilové. Jejich učení koření v hospodářských poměrech statkářského zemědělství v první polovině panování Mikuláše I. Tehdy byla na obilí a trávníky, obilí platilo velmi málo, agrární, zemědělský kapitál a nevolnictví a proto statkáři byli konservativnější než jindy. Vláda prořezávala průmyslový kapitál. Šlechtic byl na vládu rozhněván a hledal útěchu v dávné minulosti, kdy po průmyslovém kapitalismu nebylo ani potuchy. A v té daleké minulosti našli nejinteligentnější statkáři — zase s pomocí zemědělského učence — záruku lepší budoucnosti Ruska, občinu. Vědíme, jaké naděje do ní skládali. Nás tu zajímá jejich poněkud »státní« teorii, tehdy vznikající. Slovanofilové velmi bystře prohledali dlabay této teorie. Vytáhli z temnověků na světlo řadu jevů, které se nedaly nikterak vysvětlit »státní« teorií, počínajíc občinou »zemské sněmy«, v 16.—17. stol. (shromáždění zástupců statkářů a měšťáctva ve městech; první bylo r. 1566, poslední r. 1682), a končí »mospráve« tehdejší a pod. Chtějící vysvětlit tyto jevy, utíkali zastánci »státní« teorie k neuvěřitelným předpokladům, na př. vynalezli, že zemský sněm byl zvláštní formou »společného ručení« (Čičerin a Ključevský). Ale, tu narazili na četné obdobné jevy v západoevropských dějinách, kde o »společném ručení« nebylo ani stopy.

Měli štěstí, neboť slabou stránkou slovanofilů byly právě obdoby se Západem. Slovanofilové tvrdili, že ruský dějinný proces je úplně svérázný, s ničím nesouvisející. A tím přišli o nejsilnější důvody proti »západníkům«, jak se tehdy říkalo zastáncům »státní« teorie, neboť nejcitelnější rány mohly těmto obhájčům zasadit právě příklady ze západoevropských dějin (na př. nikdo nepochyboval o starobylosti selské občiny v Západní Evropě). Je pochopitelné, že všechna mládež se zdravým vědeckým i sociálním smyslem tíhla k »západníkům«, slovanofilové jí tuze páchli zpátečnictvím.

Spor nebyl rozřešen důvody ani té ani oné strany, rozřešily jej samy dějiny. Obilní krize minula a začal nový vývoj ruského zemědělského podnikání, statkáři přestali být konservativní a spojili se na jednom stanovisku: odstranit robotu a vytvořit hospodářství s podruhy (říkalo se tomu, jak víme, »osvobození sedláků«). Na reformě z r. 1861 pracovali ruku v ruce »západníci« se »slovanofily« a za deset, patnáct let později se epigoni slovanofilství stali tak horlivými zastánci »státnosti«, že se Solovjevové i Čičerinové musili schovat.

Nejsamostatnější dějepisci slovanofilští byli Konstantin Aksakov (1817—1860) a Jurij Samarin (1819—1876), oba statkáři. Na universitách měli slovanofilové pramálo následovníků, výjimkou byl profesor Moskevské university Belajev, sepsavší »Kurs dějin ruského práva« (Kurs istoriji russkogo prava). Slovanofilové neměli skvělých

historiků typu Čičerina, Gradovského a Ključevského. Zato maloměšťácký směr, vystrídavší slovanofily jako protivník »státní« theorie: F. Pr. Ščapova (1830—1876).

Ščapov učil na universitě (v Kazani) jen krátce v raných letech. První veřejné vystoupení ho stálo nejen katedru, ale zbavilo ho navždy možnosti, učit ještě někdy na universitě, vůbec nadobře ukončilo jeho vědeckou dráhu. Již tehdy veřejně vyslovil, co si myslí o dobrodružném osvoboditeli« prokázaného sedlákům. Nějakou dobu se Ščapov udržel v pololegálním postavení novináře, načež se rychle octl tam, kam šarváci posílali podobné lidi. Ve vyhnanství na Sibíři, kde napísal některá svých čelných děl. Napsal je podle knih, které se mu dostaly náhodou, do ruky a podle výpisků, které si zachoval ještě z doby, kdy mohl pracovat v archívech a knihovnách. Slovanofilové měli málo úspěchu na univerzitách, ale Ščapov nepřicházel na universitách v úvahu vůbec. Ani v jedné z universitních přednáškách, až do Miljukových »Obrazů z dějin ruské vzdělanosti« (Očerki po istorii russkoj kultury) nenajdete zmínky o Ščapovovi. Miljukov byl první, který se rozhodl jej citovat. Teprve v první ruské revoluci, 1905—1907 vyšly spisy Ščapovovy v souhrnném vydání. Ščapov sám umřel 30 let před první revolucí.

Spisy Ščapovovy jsou s vědeckého hlediska už zastaralé, zastaralejší než na př. Ključevského. A přece, jaká svěžest vane z jeho setkaných spisů! Tento historik je důsledný a přesvědčený materialista. Nikdy ve smyslu Marxově a Engelsově. Jako všichni »šedesátníci« (t. j. ze čtrnáctých let 19. stol.) neznal těchto dvou autorů ani Ščapov (neznal jich mnohem vzdělanější Černyševský). Jeho materialismus je příbuznější materialismu francouzských encyklopedistů 18. stol. Základní myšlenkou Ščapovou je, že člověk je částí přírody, nerozlučně spojený s hmotným prostředím. U něho nenajdeme tajemného vlivu sil, vytvářících »rodové zřízení«, »občanskou společnost«, »stát«. Dějiny jsou vytvářeny hmotnými potřebami člověka. Ščapov podrobně a důkladně vykládá, jak honba za zvěří vedla ruského lovce krok za krokem k dobytí celé Sibíře; jak podnebí vymezilo hranice ruskému zemědělství a tím i oblast prvotních osídlení ruského plemene. Místo knížat a carů s jejich válkami a zákony najdete ve spisech Ščapovových tabulky průměrných teplot, průměrné teploty letní a zimní; výpočty, kolik kalorií (tepelných jednotek) je potřebí, aby uzrál ječmen nebo aby mohly vyrůst brambory. Tato data jsou ovšem zastaralá, máme data podrobnější a čerstvější. Ale, na oč pevnější půdu byl by postavil ruské dějepisce tento člověk, kdyby byl učil na universitě v Moskvě nebo v Petrohradu, a nehnul v sibiřské tajze.

Také Ščapovův materialismus je starobylý, neboť Ščapov si ještě plně neuvědomil, že příroda působí na člověka jen skrze hospodářství. I jemu se zdálo, na příklad, že charakter ruského národa, jeho psychologické založení — jež líčí dosti správně, jen zapomíná dodat, že to není vlastně charakter »lidu«, ale maloměšťácká inteligence, k níž patřil i on sám, syn vesnického kostelníka — lze vyvodit přímo

z podnebí. V tom je podstatný rozdíl mezi Ščapovem a marxisty. Ti tvrdí, že společenské bytí určuje vědomí člověka, kdežto u Ščapova prostě jen bytí. Přes to je mezi ním i marxisty taková příznenost, že v jednotlivých názorech možno Ščapova pokládat za předchůdce historického materialismu. Srovnáváje tehdejší směry ruského dějepisce, psal:

»Všechny právní theorie nemají téměř významu bez theorie přísně reálné a hospodářské, visí ve vzduchu a nemohou vést společnost rovnou k nejhlavnějšímu cíli, k hospodářskému a rozumovému vývoji a zdokonalení.« A rozebrav známou nám »státní« theorii, dává Ščapov rozhodně přednost theorii »hospodářské«, jak nazývá učení Černyševského. K jejímu potvrzení uvádí slova slavného tehdy německého chemika Liebiga, který jako mnozí přírodovědci měl méně idealistických předpokladů, než lidé, zabývající se společenskými vědami. »Státní zřízení — řekl Liebig — společenské i rodinné svazky, řemesla, průmysl, umění a věda, zkrátka všechno, čím se vyznačuje člověk, je podmíněno tím, že člověk potřebuje k životu každodenně jíst, že má žaludek a podléhá zákonu přírody, podle něhož musí svou potravu dobytí z půdy vlastní prací a dovedností, poněvadž příroda sama ze sebe mu buď vůbec nedá potřebného množství potravy, nebo jen v nedostatečném množství. Je zřejmé, že každá okolnost, působící nějak na tento zákon, posilujíc jej nebo oslabujíc, musí zároveň působit i na události lidského života.«

Kolik úsilí bylo potřebí, aby se tak prosté a zřejmé věci staly spornými! Nesmíme si však myslet, že různé »státní theorie« bojovaly jen mocí slova. Stojí za zmínku, že uvedenou stať psal Ščapov už na Sibíři, kde zakladatel »ekonomické theorie« Černyševský zmíral na nucených pracích, zatím co přední zastávce »státní theorie«, Solovjev, přednášel následníku carského trůnu. Carská vláda se dovedla odvděčit těm, jejichž theorie jí byly prospěšné a přijatelné, ale zato železnou rukou škrtila ty, kdož si troufali mluvit »nepřístojně«.

Z druhých představitelů maloměšťáckého směru v ruském dějepisce stojí za zmínku N. J. Kostomarov (1817—1855). Kostomarov byl znám širší veřejnosti více než Ščapov, jednak pro znamenitý sloh, jednak proto, že nebyl tak »hranatý«, že nebyl tak důsledně materialistický jako Ščapov. Proto se mu vedlo v životě lépe. V mládí byl — za Mikuláše I. — poslán do vyhnanství (ne těžkého), později se stal profesorem moskevské university. Neudržel se tam, ale přece jen zůstal v řadách úplně legálních spisovatelů, jsa vážen i měšťáckými čtenáři, a psal i do tak »důstojných« časopisů, jako »Věstník Jevropy« a pod. Jeho hlavní zásluhou je, že si všiml lidu, kdežto akademičtější dějepisci se zahalovali ve vznesený háv »státnosti«. Proto se ruská mládež seznámila se životem lidových republik starého Ruska, s dobou »bezvládi«, s povstáním Razinovým a pod., ponejvíce ze spisů Kostomarových. Z nich a jedině z nich, se seznámila i s dějinami Ukrajiny, již theoretikové »státnosti« nedovedli vpravit do svého schematu ruských dějin. Vědecká cena Kostomarových spisů je neveliká, celkový jeho názor na

*) Nejen hlava, ale i elixír, panacea, dokonalost
je pro lidi k útěch

dějiny je rovněž pln vodnatého idealismu, jako vůbec světový názor inteligence, jejímž nejoblíbenějším dějepiscem Kostomarov byl. Zato jsou dějepisná díla Kostomarova pěkně napsána, snadno se čtou, jsou založena na obsáhlém materiálu, nesnadno dostupném obyčejnému čtenáři.

»Západníci«, »slovanofilové« a maloměšťáci národní rázu Ščapovova nebo Kostmarova, toť vše, co bylo originálního v ruském dějepisectví před marxisty. Největší dějepisec z mladšího pokolení, Ključevský, žák Solovjevův se v celku přidržel »státní« theorie s malými doplňky (vlastně nedůslednostmi) jak jsme viděli. Dějepisci následující generace, Miljukov, Platonov, Ljubavský, Mjakotin, Kizevetter, patří, s větší či menší odchylkou, ke škole Ključevského. U prvních dvou, ze všech nejvýznačnějších dějepisců se projevují odchylky v tomto: u Miljukova je lehké (a záhy zmizevší) zbarvení Ščapovovským předmarxovským materialismem, u Platonova je jakýsi nádech marxistický (zájem o sociální vztahy, někdy jen povrchní chápání třídního boje a pod.*). Tato díla mají pro nás význam jen jako sbírky materiálu, velmi cenného zejména u Platonova.

Podobně cennou sbírkou, ale nic více, jsou práce i posledního velkého dějepisce národnického směru, V. J. Semevského (1848—1915). Jsou cenné proto, že Semevský se s obzvláštní zálibou obíral otázkami, jež státní dějepisci bojkotovali (Semevský se dlouho na universitní stoličce neudržel). Nejlepší knihy Semevského jsou věnovány revolučnímu hnutí, děkabristům, petraševcům a jeho veliká, velmi cenná práce o sedlácích za panování Kateřiny II. byla úvodem k dějinám pugačevského povstání, již už nenapsal. Bez těchto knih, jako rukojeti a první učebnice, se neobejde dosud nejen marxistický čtenář, ale ani marxistický dějepisec.

Ale jsou to jen rukojeti. A není to čtení snadné, poněvadž Semevský neměl literárního talentu Kostomarova. A také jeho světový názor je primitivnější. Rozděloval v podstatě historické jevy na sympatické a nesympatické. Ani stopy po nějaké třídě. Dokonce se velmi rozhořčoval, že dějepisci marxisté zařadili děkabristy do určité třídy. Věřil v netřídní ráz ruského osvobozenického hnutí, a podle toho můžeme posoudit theoretickou hodnotu jeho díla. Zato se upřímným, byť dosti primitivním demokratismem výhodně liší od měšťáckých dějepisců. Semevský mnohého nepochopil, ale čemu porozuměl, to podával poctivě a věrně, což nelze říci o novějších představitelích ruského dějepisectví, kteří rádi pomínou historické hnutí i historické spisy, jestliže mluví proti měšťáctvu. Na příklad nikdy nezamlčoval marxistické literatury, což horlivě dělali kadětští dějepisci, zejména v posledním desetiletí před revolucí.

*) V poslednějších spisech (po Říjnové revoluci) se Platonov pečlivě stará, aby se toho nádechu zbavil.

Přikládáme seznam důležitějších dějepisných děl historiků výše uvedených.

K a r a m z i n. »Istorija Gosudarstva Rossijskogo. Nejlepší je vydání Ejnerlinga z r. 1843 ve 3 svazcích se všemi přílohami.

S o l o v j e v. »Istorija Rossii s drevnejších vremen«. Nejlepší vydání »Obščestvennoj Polzy«, z let devadesátých (je druhé vydání) v 6 svazcích, tištěných dvousloupcově. V témže vydavatelství vyšly i »Sobranije sočinenija«, v nichž sebráno nejdůležitější, kromě »Istorija Rossii« (žel, ne všechno, není tam Solovjevova nejhlavnější vědecká práce »Istorija otnošenij mezdu knjazami Rjurikova doma«, kde Solovjevova theorie vyložena důkladněji, než v »Istorii«.

Č i č e r i n. Nejdůležitější z četných prací: »Opyty po istorii russkogo prava«. Moskva 1861.

G r a d o v k i j. »Istorija mestnogo upravlenija v Rossii«, č. I.: »Ujezd Moskevskogo Gosudarstva«, kde je důležitý úvod. Vyšlo též v sebraných spisech G-ého.

K l j u č e v s k i j. »Bojarskaja дума drevnej Rusi«; »Issledovanija i stati« a »Kurs russkoj istorii«. (Druhé vydání v Gosizdatu.)

Š č a p o v. »Polnoje sobranie sočinenij«, ve 3 svazcích, vyd. Pirožkova, Petrohrad 1906—1907. Význačné studie: »Estestvoznanije i narodnaja ekonomija« a »Istoriko-geografickije uslovija razselenija russkogo plemeni«, ve 2 sv.

K o s t o m a r o v. »Severnorusskije narodopravstva v epochu udelno-večevogo uklada«; »Smutnoje vremja Moskovskogo gosudarstva«; »Bogdan Chmelnickij«; »Razin« a jiné práce z dějin Ukrajiny, »Bunt Stenky Razina« a p. Všechno přetištěno v »Monografijach a issledovanijach«.

S e m e v s k i j. »Političeskije i obščestvennyje idei dekabristov«. Petrohrad 1909. »Krest'jane pri Ikaterine II«, ve 2 sv. Nové vyd. 1901—1903. »Petraševci«, četné články v čas. »Golos Minuvšego« 1913—15. (Separátne vyšla brožura r. 1905).

sf